पठतु संस्कृतम्

कोविद:

अष्टम-पाठः

सूक्तिः

निसर्गः स हि धीराणां यदापद्यिकं दृढाः ।

तात्पर्यम्

धीराः कष्टकाले अपि अधिकं धैर्यम् प्रदर्शयन्ति । एषः एव तेषां स्वभावः।

छन्दस्

काव्यम्

1. गद्यम् - वाक्यरूपम्
2. पद्यम् - श्लोकरूपम्
3. चम्पूः - गद्यपद्यमिश्रं चम्पूकाव्यम्

छन्दःशास्त्रं पद्यकाव्यानां नियमं वदति ।

पद्यम् - "पद्यं चतुष्पदी" ; पद्ये चत्वारः पादाः सन्ति ।

छन्दस्

छन्दश्शास्त्रे 'लघु-गुरु' इति अक्षराणि/वर्णाः सन्ति ।

<u>लघु अक्षरम्</u>

ह्रस्व-स्वरा: अ इ उ ऋ

ह्रस्व-स्वरा-युक्त-गुणिताक्षराणि क बि चु गृ

<u>चिह्नम्</u>

U

छन्दस्

गुरु अक्षरम्

सर्वे दीर्घ-स्वराः - आ ई ऊ ॠ ए ऐ ओ औ
दीर्घस्वर-युक्त-गुणिताक्षराणि - खा मी लू ते कै पो कौ
अनुस्वार-विसर्गयुक्ताक्षराणि - कंसेन, दु:खेन
समयुक्ताक्षर-पूर्वक्षराणि - **अन्**त:, **सत्**यम्

चिह्नम्

-

छन्दस्

गणेश:	U - -
किरीटम्	U - -
सन्तति:	- U -
अन्त:पुरे	- - U -
कृपा	U -
पर्वतस्य	- U – U

छन्दस्

गणाः

अष्ट-गणाः सन्ति । अक्षरत्रयस्य समूहः एव गणः ।

- यगणः
- रगणः
- तगणः
- भगणः
- जगणः
- सगणः
- मगणः
- नगणः

छन्दस्

गणः	उदाहरणम्	लक्षणम्			
यगणः	यशोदा	U	-	-	आदिलघु
रगणः	राघवः	-	U	-	मध्यलघु
तगणः	तीरेषु	-	-	U	अन्तलघु
भगणः	भैरव	-	U	U	आदिगुरु
जगणः	जलानि	U	-	U	मध्यगुरु
सगणः	सरलं	U	U	-	अन्तगुरु
मगणः	मैनाकः	-	-	-	सर्वगुरु
नगणः	नयन	U	U	U	सर्वलघु

छन्दस्

यमाताराजभानसलगम्

यमाता	U - -	यगण:
मातारा	- - -	मगण:
ताराज	- - U	तगण:
राजभा	- U -	रगण:
जभान	U – U	जगण:
भानस	- U U	भगण:
नसल	U U U	नगण:
सलगम्	U U -	सगण:

छन्दस्

लेखनी	- U -	रगण:
गणना	U U -	सगण:
सम्भव:	- U -	रगण:
ननान्दा	U - -	यगण:
सामान्य:	- - -	मगण:
चालय	- U U	भगण:

सुभाषितम् - १

व्याधितस्यार्थहीनस्य देशान्तरगतस्य च ।
नरस्य शोकदग्धस्य सुहृद्दर्शनमौषधम् ।।

पदविभाग:
व्याधितस्य, अर्थहीनस्य, देशान्तरगतस्य, च, नरस्य, शोकदग्धस्य, सुहृद्दर्शनम्, औषधम्

अन्वय:
व्याधितस्य अर्थहीनस्य देशान्तरगतस्य शोकदग्धस्य च नरस्य सुहृद्दर्शनम् औषधम् अस्ति ।

सुभाषितम् - १

तात्पर्यम्

प्रायः लोके सर्वेषाम् अपि स्नेहिताः भवन्ति एव । बान्धवाः बहवः स्युः नाम, तथापि मित्राणि सन्ति चेत् एव तस्य नरस्य जीवनं सुखि जीवनम् । यतः यस्य मित्राणि भवन्ति तस्य जीवने सर्वविधसौख्यम् अपि भवति । मनुष्यस्य कष्टसमये मित्रं सान्त्वनवचनैः अन्येन प्रकारेण वा साहाय्यम् आचरति । तत्रापि रुग्णावस्थायां दारिद्र्यदशायां देशान्तरनिवासप्रसङ्गे दुःखावस्थायांच यदि मित्राणां दर्शनं भवति तर्हि तत् औषधमिव सर्वमपि कष्टं दुःखं च परिहरति ।

सुभाषितम् - २

सुहृद्भिराप्तैरसकृद्विचारितं स्वयं च बुद्ध्या प्रविचारिताश्रयम् ।
करोति कार्यं खलु यः स बुद्धिमान् स एव लक्ष्म्या यशसां च भाजनम् ।।

पदविभाग:

सुहृद्भिः, आप्तैः, असकृत्, विचारितम्, स्वयम्, च, बुद्ध्या, प्रविचारिताश्रयम्,
करोति, कार्यम्, खलु, यः, सः, बुद्धिमान्, सः, एव, लक्ष्म्याः, यशसाम् च, भाजनम्

अन्वय:

यः सुहृद्भिः आप्तैः असकृत् विचारितं स्वयं बुद्ध्या प्रविचारिताश्रयं च
कार्यं करोति सः खलु बुद्धिमान् । सः एव लक्ष्म्याः यशसां च भाजनम् ।

सुभाषितम् - २

तात्पर्यम्

कस्यचित् कार्यस्य आरम्भे सर्वैः तस्य कार्यस्य साधनं बाधकं च विचारणीयम्। तदर्थम् आरम्भे मित्रैः सह आलोच्य हितैषिभिः सह सम्मन्त्र्य, कार्यारम्भः करणीयः। अपि च सर्वेषाम् अभिप्रायान् श्रुत्वा ततः स्वयम् अपि कार्यविषये आलोच्य अग्रे गन्तव्यम्। एवं यः कार्यम् आरभते सः सम्पदम् अपि प्राप्नोति, यशसः पात्रमपि भवति इत्यत्र नास्ति संशयः।

काव्य-कथा - नैषधीयचरितम्

- इन्द्रादिभि: देवैः प्रेषितः नलः कुत्र प्राप्तवान् ?
- दमयन्त्या: समीपे कति सख्यः आसन् ?
- भैम्याः समीपे कस्य दूती आसीत् ?
- के अपि दूतीः प्रेषितवन्तः ?
- यदि दमयन्ती इन्द्रस्य पत्नी भविष्यसि तर्हि क: तस्या: देवर: भविष्यति ?
- यदि दमयन्ती इन्द्रस्य पत्नी भविष्यसि तर्हि का तस्या: याता भविष्यति ?
- यदा नलः पुरतः दृष्ट: तदा दमयन्ती सः एव नल: इति न अभिज्ञातवती। - साधु । असाधु
- पुरत: स्थितं नलं दृष्ट्वा दमयन्ती किम् उक्तवति ?
- नल: कस्य वंशस्य नृप: ?
- **ससंदर्भ:**
- इन्द्रः भवत्या वरणीयः ।
- भवान् अन्यत् एव उक्तवान् ।
- त्वम् एव शरणम् ।

अन्वयः - १

निशम्य देवानुचरस्य वाचं मनुष्यदेवः पुनरप्युवाच ।
धेन्वा तदध्यासितकातराक्ष्या निरीक्ष्यमाणः सुतरां दयालुः ।।

पदविभागः
अन्वयरचना प्रतिपदार्थः च
अन्वयः
तात्पर्यम्
समासाः

अन्वयः - २

सेयं स्वदेहार्पणनिष्क्रयेण न्याय्या मया मोचयितुं भवत्तः ।
न पारणा स्याद्विहता तवैवं भवेदलुप्तश्च मुनेः क्रियार्थः ।।

पदविभागः
अन्वयरचना प्रतिपदार्थः च
अन्वयः
तात्पर्यम्
समासाः

अन्वयः - ३

तथेति गामुक्तवते दिलीपः सद्यः प्रतिष्टम्भविमुक्तबाहुः ।
स न्यस्तशस्त्रो हरये स्वदेहमुपानयत्पिण्डमिवामिषस्य ।।

पदविभागः
अन्वयरचना प्रतिपदार्थः च
अन्वयः
तात्पर्यम्
समासाः

नीतिकाव्यानि

- सत्कार्याणि कुर्वन् जीवनं यापयेत्, अन्ते च मोक्षं प्राप्नुयात्' चिन्तनम्
- सन्मार्गे प्रेरयितुं, प्रवर्तयितुं च नीतिबोधनम् आवश्यकम्
- ऋग्वेदादिवैदिकसाहित्ये नीतिबोध:
- अनन्तरकाले पृथक् काव्यभेदत्वम्
- उपदेशात्मकानि नीतिकाव्यानि
- शान्तिः, वैराग्यं, सुखं, दुःखं, पुण्यं, पापं, धर्मः, अर्धमः इत्यादीनां द्वन्दानां विवेचनम्, अध्यात्मचिन्तनं, परोपकारादीनां सद्गुणानां प्रशंसा, महात्मनां स्वभाववर्णनम् विषयाः

नीतिकाव्यानि

- नीतिकाव्येषु निबद्धाः श्लोकाः मुक्तानि
- विधिरूपेण, निषेधरूपेण, निन्दारूपेण, प्रशंसारूपेण

कानिचित् प्रसिद्धानि नीतिकाव्यानि

चाणक्यनीतिः	- चाणक्यः
नीतिशतकम् & वैराग्यशतकम्	- भर्तृहरिः
भल्लटशतकम्	- भल्लटः
शान्तिशतकम्	- बिल्हणः
शतश्लोकी, मोहमुद्गरः & चर्पटपञ्जरिका	- शङ्कराचार्यः

स्तोत्रकाव्यानि

- भगवन्तं सर्वशक्तं
- नानाप्रकारैः तस्य स्तवनम्
- देवान् मनसि निधाय कवयः बहूनि स्तोत्राणि रचितवन्तः
- ऋक्संहिता स्तोत्रात्मिका, स्तोत्रसाहित्यस्य आरम्भः
- काव्येषु आरम्भे मङ्गलाचरणावसरे कवयः स्तोत्रं लिखन्ति

स्तोत्रकाव्यानि

- कालिदासः, माघः, भारविः काव्येषु स्तोत्राणि सन्ति
- शतकानि, अष्टोत्तरशतनामानि, सहस्रनामादीनि विभिन्नानि रूपाणि
- शङ्कराचार्यैः विरचितं स्तोत्रसाहित्यं देशे सुविख्यातम्
- शारदा, लक्ष्मीः, भवानी, अन्नपूर्णा, विष्णुः, कृष्णः, शिवः, कालभैरवः इत्यादीन् सर्वान् अपि देवान् उद्दिश्य तैः लिखितानि स्तोत्राणि अद्यापि गृहे गृहे विलसन्ति।

स्तोत्रकाव्यानि

कानिचित् प्रसिद्धानि स्तोत्रकाव्यानि

चण्डीशतकम् - बाणः

सूर्यशतकम् - मयूरः

स्तोत्ररत्नम् - यामुनाचार्यः

लक्ष्मीसहस्रम् - वेङ्कटाध्वरिः

वरदराजस्तवः - अप्पय्यदीक्षितः

भजगोविन्दम् इत्यादीनि - शङ्कराचार्यः

मुकुन्दमाला - कुलशेखरः

करूणालहरी, गङ्गालहरी, अमृतलहरी, लक्ष्मीलहरी, सुधालहरी - जगन्नाथः

पादुकासहस्रम्, दयाशतकम् इत्यादीनि - वेङ्कटनाथः

क्षेमेन्द्रः

- बृहत्कथामञ्जरी
- गुणाढ्यः भूत-भाषया 'बृहत्कथा'
- तम् एव क्षेमेन्द्रः बृहत्कथामञ्जर्यां संङ्गृहीतवान्
- भाषा न कठिना, मधुरा सरला सुबोधा च
- रामायणकथामञ्जरी, भारतमञ्जरी
- रामायणभारतयोः सङ्ग्रहरूपौ

सोमदेवः

- कथासरित्सागरः
- कास्मीरराजस्स्य आस्थाने
- अनन्तराजस्य खिन्नायाः पत्न्याः सूर्यवत्याः मनोविनोदार्थं सः कथासरित्सागरं रचितवान्
- दीर्घाः समासाः कठिनानि पदानि न्यूनानि
- सरला
- कथाः काश्चन लघ्व्यः काश्चन दीर्घाः
- यथा रामायणं महाभारतं तथैव कथासरित्सागरम्
- विविधाभिः भाषाभिः अनूदितः

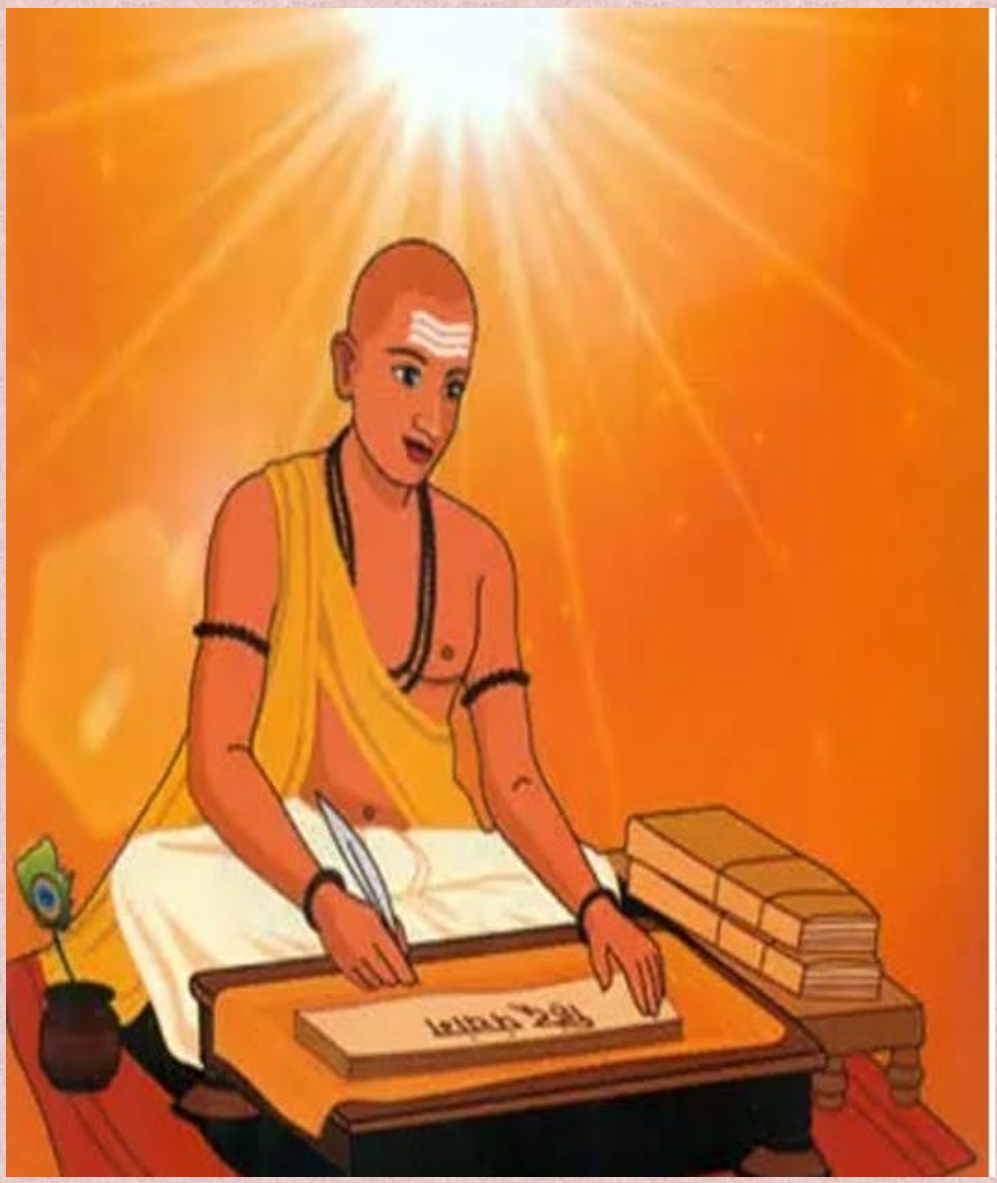

विष्णुशर्मा

- 'पञ्चतन्त्रम्'
- महिलारोप्यस्य राज्ञः अमरशक्तेः त्रीन् पुत्रान् षड्भिः मासैः राजनीतिनिपुणान् कर्तुं विष्णुशर्मा रचितवान्
- काश्मीरदेशीयः
- गद्यं पद्यं
- कथाभागं गद्यम्
- पद्यं नीतिं निरूपयति
- नीतिबोधनार्थं उपकथाः
- शैली सरला
- भारतीयसंस्कृतिः कथासु दृश्यते
- ५० भाषाभिः रचितानि २०० रूपान्तराणि हर्टेल्नामकः जर्मन् पण्डितः उल्लिखितवान्

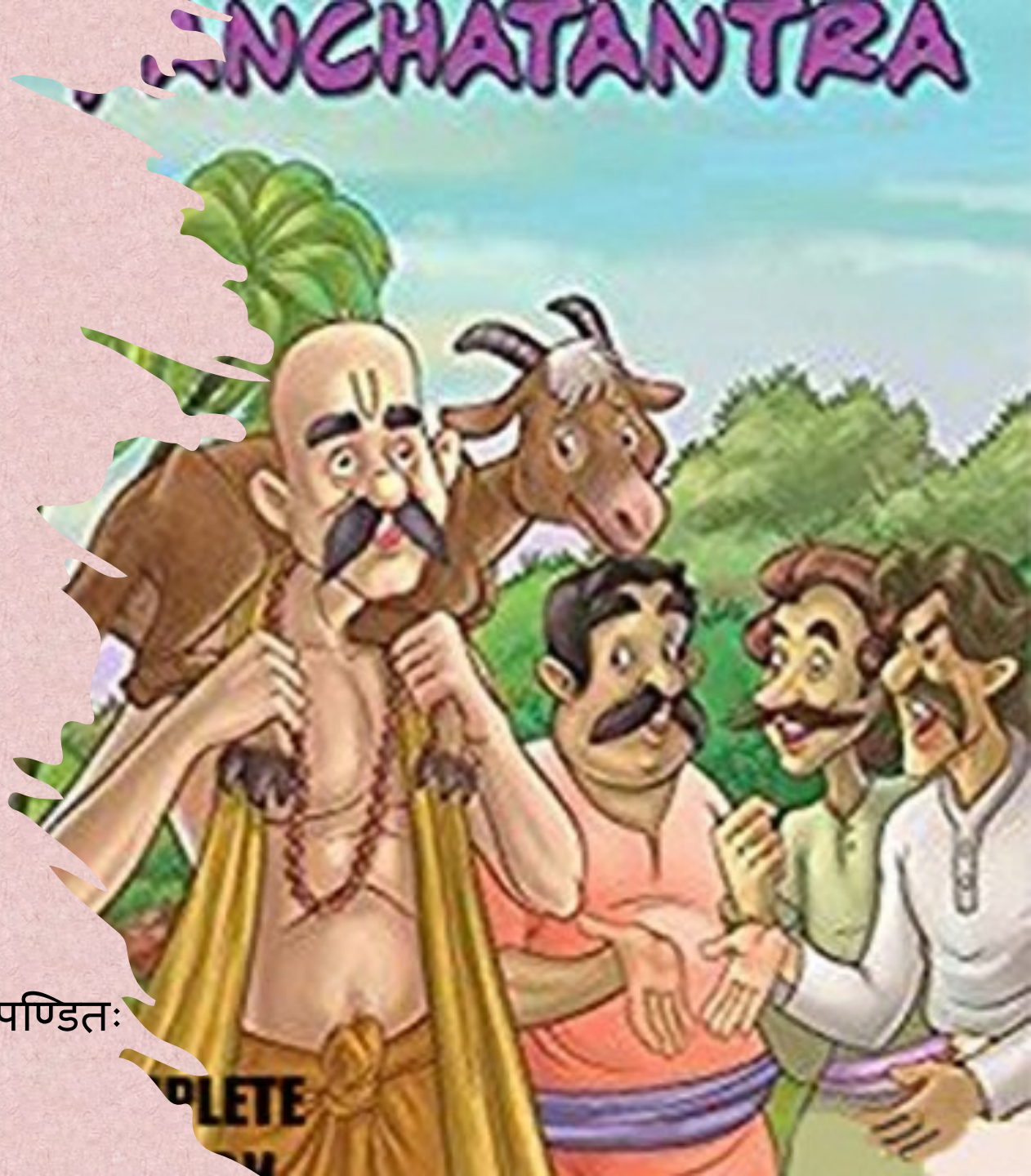

नारायणभट्टः

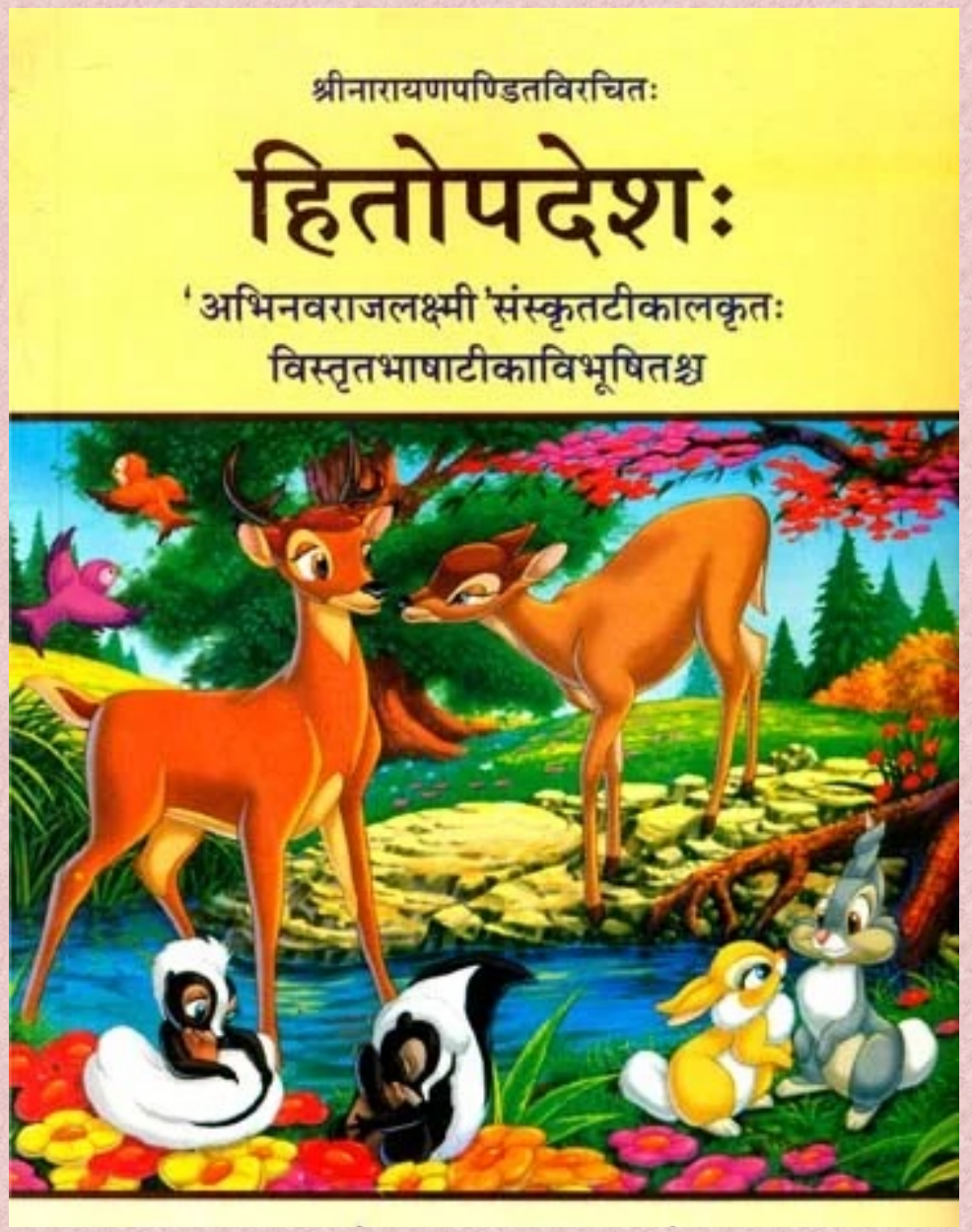

- 'हितोपदेशः '
- बङ्गालदेशीयः
- अन्यग्रन्थेभ्यः कथाः स्वीकृताः
- महाभारतात् स्वीकृता मुनिमूषककथा, वेतालपञ्चविंशतितः स्वीकृता वीरवरकथा
- भाषा सरला
- संस्कृतभाषाबोधनं नीतिबोधनं लक्ष्यम्
- संस्कृताभ्यासिन: पठन्ति